

Tiberiu Mozes

*Sunt un om de naționalitate evreiască.
Nu sunt suedez de religie mozaică,
nici român de religie mozaică.*

Toți l-au remarcat de îndată la întâlnirea la Timișoara a evreilor timișoreni din întreaga lume, din 30 mai - 2 iunie 2013: un domn înalt, elegant, cu fața expresivă și ochii ageri. În cursul diverselor activități a luat cuvântul de mai multe ori, a povestit despre întâmplări de demult, a dat glas gândurilor și sentimentelor tuturor. În timpul convorbirii noastre, dincolo de prestața omului de lume, s-au revelat reflecții, emoții și dureri legate de vremuri vitrege.

O copilărie sub semnul discriminării

În aceste zile emoționante ale întâlnirii, ne-ați povestit despre anii războiului, despre părinți, despre Liceul Israelit. Îmi pare bine că pot să vă înregistrez amintirile.

Eu l-am cunoscut pe tatăl dumneavoastră. Am fost în clasă cu Gyuri Borgida și cu Pali Perlstein, la Liceul Israelit, iar pe rabinul Neumann l-am avut ca profesor de religie. Îl iubeam mult, că ne era ca un prieten, juca și fotbal cu noi. N-a încercat să ne *impună* credința, era un om prea modern pentru așa ceva. Noi nu prea eram religioși. Un unchi de-al lui tata, Hermann bácsi, era ortodox, soția lui era din Sighet, vorbeau idiș împreună. Nu avea *paies*, dar mergea la sinagogă; și noi, fratele meu și cu mine, ședeam lângă el. El mi-a plătit *Bar Mițva*. Am făcut-o cu rabinul Drechsler.

Ați avut Bar Mițva în 1948, într-o perioadă grea. Cum a răzbit familia în acei ani?

Tatăl meu a fost chelner la Lloyd, era unul dintre chelnerii aștia, cum să zic, așa, mai de lux. El era din Cluj și acolo a învățat la *New York*, un hotel și restaurant pentru magnații din Ardeal, și apoi a fost *Oberkellner*¹ la *Lloyd*. Era mai elegant atunci când lucra, decât când avea zi liberă. (*Râsete.*) Nu i-a plăcut nicidecum cravată sau așa ceva, asta purta la lucru.

Cum a ajuns la Timișoara?

În 1928 tata a terminat armata; el a fost jandarm român într-o unitate militară de jandarmi din București, unde erau numai băieți din Cluj, care vorbeau între ei maghiară, din fericire; că tata nu știa românește. Și atunci unchiul Hermann a spus: „Vino aici”, că în '28 Timișoara era în creștere, în dezvoltare, „aici găsești de lucru”. Așa că... așa a ajuns aici, dar mama era

¹ Ospătar șef. (germană)

timișoreancă, aici s-a născut.

Vorbeați acasă maghiară sau românește?

Românește nicidecum. Când eram cu bunica, care venise din Viena la Timișoara, atunci se vorbea germană. Și când tata venea acasă, schimbam pe maghiară. Tata se supăra, că zicea că nu poate vorbi cu copiii lui! Și eu mă duceam și o întrebam pe bunica: „Wie sagt man das auf dieser Sprache, die der Tata spricht”, adică: „Cum se spune asta în limba pe care o vorbește tata?” (*Râsete.*) Românește am învățat mai mult sau mai puțin de pe stradă, după aia la școală, la școala din Iosefin.

Era o școală ortodoxă. Acasă țineați ritul?

Nu! Eram *neologi*, nu țineam. Și, fiind dintr-o familie în care nimeni nu cunoștea obiceiurile religioase, iar ebraica și mai puțin, mi-a venit greu să țin pasul cu colegii mei care, de mici copii, practicau ritualul religios și citeau în ebraică. Asta mi-a dat un complex de inferioritate destul de dureros pentru un copil de 7 ani. Mai târziu, când am ajuns în clasa a patra, l-am avut ca învățător și pedagog pe minunatul învățător Herschkovics și am început să mă găsesc pe mine însumi.

Dacă erați neologi, cum ați ajuns la școala ortodoxă?

Locuiam mai aproape de școala din Iosefin, după ce ne-a dat afară din locuință.

De ce ați fost dați afară?

Fiindcă așa era legea.² Dacă venea cineva care nu era evreu și spunea: „Acolo stă o familie de evrei, vreau să am locuința aceea”, atunci se numea „aspirant”. (*Râsete.*) În limba lor se numea un „aspirant”. A venit o femeie cu doi polițiști și nu știu cine a mai fost, numai atâta știu că am primit 48 de ore să părăsim locuința.

Era în '42, exact, fiindcă în același an am început școala. În '42 a fost. Trebuia, deci, să părăsim locuința și Hermann bácsi iară a fost salvatorul familiei. Ne-a procurat o cămăruță mică pe Fröbl, dacă știți unde e, acolo unde era fabrica de sifon, unde începe cimitirul din Iosefin. Am băgat toată mobila într-o cameră. Urcam pe scaun, pe dulap, ca să ajung în pat. Dar n-am putut rămâne acolo. Cămăruța aia avea un zid comun cu grajdul pentru caii care erau pentru căruțele cu sifon. Noaptea, urina de la cai a curs sub podea și a intrat înăuntru în cameră. Când ne-am sculat, era numai urină de cai și miros de amoniac. Am reușit în scurt timp să primim o casă mai în afară din oraș, o casă făcută din lut, dar totuși o casă cu grădină. Era o bucătărie, o cameră mare și un șpais mare. Acolo am locuit până la sfârșitul războiului. Între timp, în toate casele de acolo au venit tot chiriași evrei, era o stradă de evrei, fiindcă și pe alții i-au dat afară din case. Acolo era mai ușor de găsit ceva de închiriat. Toată lumea a luat ce a găsit, ca să aibă acoperiș deasupra capului.

Erați copil, v-ați născut în...

1935. Eu am simțit problema, să zic așa, sută la sută. În mine s-a trezit simțul acela că eu

² Vezi „Evenimente istorice...”, *intra*.

sunt un copil care are probleme și nu sunt la fel ca ceilalți. Am povestit episodul acela, ce scandal a ieșit când m-a luat în brațe generalul ăla SS...

Mai povestești o dată, vă rog!

Păi, așa a fost: am locuit pe bulevardul Take Ionescu și în spatele bulevardului era liceul german Banația, astăzi Medicina. Pe atunci, școlile germane erau școli premilitare, toată viața elevilor era militarizată. Odată am auzit fanfare, cum se băteau tobele. Eram copil curios și am început să fug în direcția aia, iar mama mea, după mine. Aveam vreo 5-6 ani și m-am vârat printre oamenii care stăteau pe trotuar și se uitau la ce se întâmplă acolo. În fața liceului au stat aliniați *Hitlerjugend* în uniforma lor de pompă cu banderole cu zvastică. Și cum stăteau acolo, a sosit un Mercedes de capotabil din Germania, nu știu cum l-au adus, cu tren sau altceva, și din Mercedesul acela a ieșit un general SS, avea uniformă bej, se poate că era SA, foarte elegant. În urma lui a venit o mașină din care au sărit ziaristii cu toate aparatele de fotografiat și de filmat și au filmat trecerea în revistă a acestor grupuri de elevi. Și era, deci, o paradă militară, nu chiar militară, dar a elevilor cu muzică cu fanfară, iar generalul, căutând și el puțină reclamă, m-a văzut pe mine acolo, un băiețuș cu păr blond, cu ochi albaștri, și m-a luat în brațe și am fost fotografiat cu el împreună sau el cu mine de toți ziaristii; și țin bine minte că erau ziaristi care aveau așa o..., nu legitimație, ceva semn, așa că am văzut că erau de la *Signal*, eu nu știam să citesc, dar am recunoscut semnul, așa se numea o revistă fascistă importată din Germania. Și au venit și mi-au dat o tabletă de ciocolată, au fost numai blițuri... cț cț cț cț (*Râsete*) să vadă lumea cum generalul acesta iubește copiii și le dă ciocolată. După aia a pornit cu mine în brațe să treacă în revistă grupurile acelea alinate militarește de copii germani, băieți destul de mari deja, nu erau copii ca mine. Mie mi-a plăcut că am fost aproape și de muzică și de ceea ce am vrut să văd, altfel nu aș fi putut să văd decât de la distanță. Săraca mama, când a văzut că i s-a răpit băiatul, a fugit în spatele acestor băieți aliniați, ca să ajungă acolo unde va ateriza generalul cu mine în brațe. Și într-adevăr așa a și fost. Săraca, nu era chiar speriată, dar totuși era tare agitată. Era o femeie tânără și foarte frumoasă. Și, când generalul m-a pus jos și m-a mângâiat pe cap, a venit mama și m-a luat în brațe. Și-a luat pruncul înapoi și cu asta s-a terminat toată afacerea; și mi-a spus: „Să nu mai pleci niciodată fără să-mi spui!”

Cu asta s-ar fi terminat povestea. Dar, vizavi de casa noastră – mai stau și astăzi casele, am văzut acum – era domnul doctor Maier, o persoană din conducerea naziștilor din Timișoara, care nici nu umbla civil, ci numai în uniformă de *Gauleiter* cum s-a numit, în uniformă neagră, cu cizme, cu toate că nu era militar, era conducătorul partidului Deutsche Volksgruppe, partidul nazist german. Și acest domn Maier a chemat-o pe mama, asta știu din povestiri ulterioare, și i-a spus: „Cum ai îndrăznit dumneata?” Vorbea germană cu mama. „Să vii cu un copil evreu, să stai acolo?! Ai văzut ce s-a întâmplat, generalul l-a luat în brațe! Cum poți să faci așa ceva? Știi ce se va întâmpla acum?” Și mama, o admir și astăzi, a spus: „Știu. Dumneata o să taci, n-o să spui niciun cuvânt. Nu știe nimeni că copilul ăsta este evreu, că alții nu-l cunosc, numai dumneata, că suntem vecini. Și eu la fel am să tac și cu asta s-a terminat totul.” S-a uitat la ea și a spus: „*Sind Sie so blöd oder tun Sie nur so? Hinaus!*” „Ești chiar așa de proastă sau te faci numai? Afarăăă!” Și cu asta s-a terminat calvarul acela. Nici nu știu dacă ar fi putut sau nu să iasă mai urât, dar asta a fost. Din sperietura asta am reținut foarte-foarte bine – și îmi amintesc și astăzi – că eu nu sunt la fel ca ceilalți copii. Fiindcă, dacă pe mine mă ia în brațe un nenea cu

uniformă de nazist, atunci iese cu bai. Asta am simțit.

Dar să revenim la ce spuneam înainte.

Ne-a evacuat din casa noastră și am locuit afară, la periferie, pe strada Ranetti, la granița cu Fratelia; dar în Fratelia nu aveam voie să intrăm, că era interzis pentru evrei. Mama cu bunica ne-au spus că acolo nu avem voie să trecem de o anumită stradă, că evreii nu au voie să iasă din Timișoara. Atunci ne-am întrebat de ce Józsi și Pali pot să se ducă dincolo și eu cu Feri, fratele meu, nu avem voie. Dar cum eram copii și ne jucam și era o zonă foarte verde, că nu era așa construit ca acuma, totuși am intrat uneori în zona Fratelia.

Țin minte că, la un moment dat, copiii germani au descoperit că... *wir sind Juden*, că suntem evrei. Și erau și băieți mai mari ca noi și s-au luat după noi, iar noi am luat-o la fugă. Prima oară m-a luat fratele meu în brațe și fugea cu mine, dar după aia n-a mai rezistat, că eram greu și m-a pus jos; și a continuat, pentru că și-a dat seama că după el fugeau. Și l-a ajuns un băiat din urmă, se numea Stefi, îl cunoșteau toți și avea un... cum îi zice... o țeavă de gumă pentru apă, știi? Cu asta i-a tras fratelui meu pe spate așa o lovitură, că i-a crăpat pielea imediat. Și așa am ajuns acasă, fratele meu sângera, pe tot spatele era crăpată pielea. Și atunci mama a spălat totul, a pus iod, parcă așa țin minte, că era totul roșu și, mă rog, s-a vindecat până la urmă, dar așa ceva îți rămâne...

Da. Așa ceva nu se uită!

Eram doar un copil de 7-8 ani... Și așa era aproape zilnic, erai atacat. Țin minte că iarna cumpăram lemne, așa, bucăți de lemne, că mai mulți bani nu aveam, și le puneam într-un sac cu fratele meu. Fratele meu se ducea și cumpăra... cum se spune *tönk*?

Buștean.

Bușteni. Îi puneau într-un sac și trăgeam sania, că era iarnă. Lemnul era ud și plin de zăpadă. Și când am venit pe strada Iris... În mijlocul străzii Iris locuia familia Kaiser; și Kaiser Prudi era un băiat mai mare ca noi. Iarna umbla într-o uniformă *Hitlerjugend*, uniformă de iarnă, erau așa, șepcile alea cu cozoroc, ca și soldații germani. De câte ori trecea fratele meu și el era acasă, ieșea afară și, cu piciorul, răsturna sania și toate lemnele cădeau în zăpadă. Țin minte că săraca bunica a încercat să facă focul cu lemnele alea, dar nu prea a mers; și chiar când mergea, mai mult șșșșș făcea, fierbea apa din lemn și nu dădea căldură. Și odată am mers și eu cu fratele meu, el era cu patru ani mai mare ca mine, și a venit și Prudi afară și a spus: „Nu v-am spus că voi, evreii, nu aveți voie să treceți pe strada asta?” Și a răsturnat sania și un buștean a căzut afară din sac, în zăpadă; și eu am fost atât de supărat, că am luat lemnul ăla și i-am dat în față cu el. Tot nasul i l-am spart. L-am întâlnit după război și, ca adult, rămăsese cu un nas ca de boxer. (*Răsete.*) Întotdeauna am spus că asta e opera mea, dar nu mi-a părut rău nici mai târziu. Și, mă rog, a fugit înăuntru, imediat i-a trecut curajul, îi curgea sângele din nas și noi ne-am dus acasă. Când am ajuns acasă, asta este nostim, nu i-am spus mamei și nici bunicii, să nu le fie frică, dar la un moment dat a venit doamna Kaiser la poartă... Căsuța noastră era în curte, erau 20 de metri, poate 10 de mers prin grădină să ajungi la poartă. Și ea stătea acolo și striga: „Ce credeți voi, au sosit deja englezii?” și „Ce-i asta, evreii încep să bată copiii germani?!” Slavă Domnului, a rămas cu asta. Îmi aduc aminte că mi-a fost frică să nu pățească familia ceva. Dar a trecut și asta.

Evreul Mozes i-a cărat pe spate pe răniți...

Tata era plecat, era la Pâncota pe undeva, săpa, era în detașament de muncă forțată.

Se întorcea acasă noaptea sau rămânea acolo?

Păi, el a fost dus în mai multe etape. Prima oară când i-au adunat pe evrei la muncă, i-au dus la Balota, asta-i înspre Orșova, unde s-a construit o linie ferată, așa numită linie moartă, cum mi-a povestit el. Apoi a venit acasă, apoi iară a primit chemare și atunci l-au dus la Pâncota, spre Arad. Și era acolo o regiune mocirloasă și i-au pus pe evrei să sape canale de irigații unde să se scurgă apa. Erau condiții foarte grele de lucru, că nu aveau ghete bune și săpau în pământul acela mlăștinos; și nu a durat mult și le ieșeau degetele din bocanci. Iar vara erau lipitori pe picioare, de care nu puteau să scape; și dacă le dădeau jos, atunci cădeau cu piele cu tot. Și au învățat că trebuie pusă sare ca să cadă singure.

După aia tata s-a întors și iar a primit chemare să lucreze într-un detașament la granița cu Rusia. El avea multe cunoștințe, că era un chelner care avea clasă, a învățat 7 ani meseria, de la pivnița de vinuri până în bucătărie, să facă mâncare. Și cum era foarte apreciat, era cunoscut de multă lume; și printre clienții lui vechi erau și generali. Unul era generalul Dragalina³, cred că așa îl chema, care avea moșie la Ghiroda, la Giroc, nu Ghiroda, spre Fabric, acolo. Și țin minte că atunci când l-au chemat pe tata să-l ducă în Rusia, că se așteptau la atacul sovieticilor, tata i-a spus mamei: „Te duci la Giroc și vorbești cu generalul, că el mi-a promis că mă ține în oraș și îmi dă aici de lucru”. Mama s-a dus pe jos până acolo, dar el nu era acasă, era numai doamna care îl simpatiza foarte mult pe tatăl meu, fiindcă nici nu era băiat urât. (*Răsete.*) Și i-a spus despre ce e vorba și doamna general a scris câteva rânduri pe o hârtie și a chemat un soldat, că avea soldați acolo, care erau de pază, și a spus: „Mergi la gară și-l scoți pe omul ăsta din tren!” Dar era o cursă cu timpul. Soldatul ăla a fugit în pas alergător, iar mama și-a scos pantofii și fugea și ea. Când au ajuns la gară, erau evreii deja învagonați. Și locomotiva ciuhh, ciuhh, aștepta semnalul de plecare. Atunci mama s-a înțeles cu soldatul: „Tu te duci de aici în sus și eu merg în jos și-l căutăm. Îl cheamă Mozes Wilhelm”. Strigau: Mozes Wilhelm, Mozes Wilhelm! Soldatul avea scrisoarea de eliberare. Și mama plângea, că știa că în câteva minute pleacă trenul și hârtia asta nu va mai avea nicio valoare. Și, la un moment dat, a scos tata capul: „Ce-i? Cine mă caută?” „Coboară imediat!” Și l-au dat jos. Când au văzut hârtia cu semnătura generalului, atunci n-a mai spus nimeni nimic. Și l-au plasat pe tata ca bucătar, șef bucătar la Spitalul Militar, care atunci s-a înființat, că era război, în clădirea în care era Liceul Piarist, mai târziu Facultatea de Construcții, unde și eu am umblat mai târziu ca student.

Primea un salariu?

Nu! Dar era în viață! Tata a fost un om extraordinar de conștiincios. Iată un exemplu: a fost un atac aerian american, singurul atac american în timpul zilei la Timișoara. S-a bombardat gara și tot personalul din spital a fugit afară în timpul bombardamentului, în parcul care e alături de spital, fosta școală. Acolo s-au culcat cu toții, infirmierele, și soldații, și ofițerii, și doctorii, iar în camere au rămas bolnavii și răniții care nu puteau să se miște, care erau cu picioare amputate și

³ Probabil purta un alt nume. Poate se face o confuzie cu numele străzii Dragalina din Timișoara, după numele generalului Ion Dragalina, al cărui fiu, Corneliu, era în Bucovina, în timpul războiului.

strigau: „Ajutoor!” Și atunci s-a întâmplat... (cu vocea sugrumată, cu lacrimi în ochi) că evreul Mozes i-a cărat... în spate... pe răniți... afară în parc și toți stăteau și se uitau și ziceau: „Evreul îi salvează pe răniții noștri...”

Era foarte bine văzut la spital până în ziua – și atunci a venit o perioadă catastrofală – până în ziua în care a venit o inspecție. Au inspectat și bucătăria. Și tatăl meu, om naiv, care credea în oameni, a raportat ofițerului: „Trebuie să vă raportez că mi-e foarte greu să fac o mâncare ca lumea pentru răniți, că se fură mâncarea: cum ajunge aici, a doua zi dispare!” Toți furau mâncarea și o vindeau la bursa neagră, uleiul, tot... Și atunci colonelul a spus: „Un jidan îndrăznește să arunce cu murdărie asupra unor ofițeri și plutonieri români?!” Și a doua zi tata a fost pe tren în drum spre Siret, ca pedeapsă că el a raportat că se fură mâncarea. Și cum a fost el așa de conștiincios, că a cărat și răniții în spate, l-au trimis la Siret ca să sape... cum se zice, cazemate, că se apropiau trupele sovietice. Acolo l-a prins 23 august.

Rușii l-au eliberat?

Nu, nu, nu.

Americanii?

Nu, nu. Românii care erau acolo au dispărut peste noapte. Tata mi-a povestit că dimineața s-au trezit și a venit popa din sat și a strigat: „Fraților evrei, sunteți liberi!” (*Râsete*) Că popa avea radio...

Și atunci au fost și chestii umoristice. Unul dintre colegii lui a spus: „Măi Willi, cum ajungem noi de aici la Timișoara? Eu am o idee: la câțiva kilometri de aici este o bază militară de aviație germană cu avioane Messerschmitt de vânatoare. Nemții au plecat, avioanele stau acolo, nu este nimeni. Furăm așa un avion și zburăm la Timișoara.” (*Râsete.*) Și tata a spus: „Și cine pilotează? Tu știi să pilotezi?” „Nu, dar Fried știe.” „Ce? Fried e pilot?” „Nu, dar e șofer de camion!” Asta povestesc numai ca amuzament. În fine, tata a ajuns la Timișoara în vreo două sau trei săptămâni, cu și fără tren.

Sosirea lui a fost destul de dramatică. Aveam niște cunoștințe, domnul Krauss, un german, care avea o fabrică de pantofi pe Calea Șagului. Nu era deloc nazist, din contră, și ne-a spus: „Voi nu rămâneți acasă, între nemți (populația cu care aveam ca și copil conflicte), nu rămâneți aici, veniți noaptea să dormiți la mine!” Și atunci am dormit în sala fabricii, mama, bunica, fratele meu și cu mine. Și într-o seară, când trebuia să plecăm iară pe șest, să nu ne vadă nimeni cum fugim și ne ascundem, că nu aveam încredere că nu vin noaptea și ne taie gâtul, a venit alarma aeriană; și nu s-a mai dat sfârșitul alarmei și nu am mai putut pleca de acasă. În mijlocul nopții aude mama – și eu la fel, că m-am trezit – cum doi indivizi vin spre casă. Mama, săraca, cu toate că era o femeie foarte fricoasă – dar câteodată era tocmai contrariul, cum a fost și cu doctorul Maier – a deschis geamul și a strigat: „Cine-i?” Și atunci a auzit: „Én vagyok, Willi! Eu sunt, Willi!” Norocul a fost că noi eram acasă. Ce s-ar fi întâmplat dacă el venea și găsea ușa închisă?! Ce putea să-și închipuie?! Ce s-a întâmplat cu familia lui? Unde sunt noaptea? Ce-i cu ei? Dar eram acasă!

Ceea ce merită încă de povestit e că el ajunsese noaptea la gara din Timișoara și, dintr-un colț, din întuneric, o voce i-a spus în limba maghiară: „Domnule!... Sunt dezertor. Mă poți adăposti până mâine dimineață? Fiindcă mâine, eu sunt din Săcălaz, mă duc pe jos peste câmpuri. Acuma, noaptea, dacă mă duc, mă prind patrulele care circulă și gata cu mine!” Și tata

zice: „Hai!” Când a ajuns tata acasă cu acest om, i-a spus bunicii: „Adă petrol! Ardem toate hainele și torni pe noi petrol, că suntem numai păduchi”. Și în timp ce bunica turna petrol pe hainele acelea, s-a uitat la haina omului acela și era uniformă de SS. Și zice bunica: „Păi asta e un SS!” Și zice tata: „Și acuma ce să facem cu el? A cerut ajutor, îi dăm ajutor”. Și atunci a turnat peste ei amândoi și s-au spălat cu petrol. Știu că bunica a spus: „Economie, că nu putem face mâncare mâine, că n-avem petrol, că stăm rău și cu asta!” (*Râde*) În fine, dimineața, tata i-a dat hainele lui, tipul s-a îmbrăcat și a plecat, nu am mai auzit niciodată în viață de el. Dar nici nu are importanță. Și așa a rămas tata acasă. Și asta era deja după 23 august. Așa a fost venirea lui tata acasă.

Ce s-a întâmplat cu familia din Cluj, din partea tatii?

Bunicul n-a ajuns în viață în lagăr. În vagon a murit. Sora lui tata a fost căsătorită cu un evreu din Polonia, care era în Ungaria cu pașaport polonez. Încă în anii '39, germanii au cerut ca Ungaria să-i expulzeze pe toți evreii polonezi din Ungaria, pe care apoi i-au dus într-un lagăr de concentrare în Ucraina și i-au executat pe toți. Așa a sfârșit sora tatii. Un frate mai mare al lui a murit, după cum s-a povestit, nu mai putea să meargă și câinii i-au luat viața în timpul marșului. Béla, cel mai mic, a făcut serviciul în Rusia, în detașamente de muncă, scotea cu mâna liberă minele și acolo a murit, în Rusia. Și a rămas în viață un frate de-al lui tata care a fost deportat, dar a fost dus de Crucea Roșie suedeză în Suedia și tratat pentru o boală de plămâni. El a rămas în Suedia și, mulțumită lui, am ajuns și eu acolo. Ne-a chemat să venim la el și, în 1964, am simțit că acuma-i momentul, am înaintat actele și, complet legal, am putut părăsi România plecând în Suedia: tata, mama, soția și cu mine.

Eu nu mă pot rupe de aceste evenimente

Acuma, eu nu mă pot rupe de aceste evenimente. Am început în 1942 școala evreiască din Fröbl. Întâi eram într-o clădire frumoasă, de unde ne-au dat afară și au făcut acolo școală de ucenici. Iar pe noi ne-a băgat în diferite camere de rugăciuni, care erau acolo pentru *ieșivot*. Era așa de îngust, că învățătorul stătea în spatele nostru și ne întorceam capul să-l vedem (*Răsete*) pe Tancsi bácsi și intram peste bănci să ne așezăm. Când lecțiile se terminau, ne așteptau afară cu o ploaie de pietre elevii de la școala de ucenici.

În fine, asta am simțit pe propria piele. Dar am văzut multe alte lucruri care s-au întâmplat cu familia. Mama s-a dus într-o zi la piață să facă cumpărături înainte de ora 10, când evreii n-aveau voie să meargă, și doamna Marschal, care avea o curățătorie chimică pe Fröbl, o cunoștea pe mama, că mama era o femeie cunoscută prin tatăl meu. Și s-a trezit mama că vine doamna Marschal cu un polițai de piață – pe atunci erau polițiști de piață, care se uitau dacă totul e în ordine și s-a plătit țăranilor și altele – vine cu un polițai și-i spune: „Evreica asta a cumpărat înainte de ora 10”. Polițaiul a luat coșul și a spus: „Asta se confiscă în numele...” ce știu eu ce. Și a confiscat mâncarea aia câștigată cu chiu și vai. Și s-a bucurat mama că nu a dus-o la poliție și nu i-a făcut necazuri și mai mari. Așa că... Femeia asta nu numai că era antisemită, dar era înnebunită, era fascinată de ideea asta a național-socialismului lui Hitler, așa că ea se simțea obligată să ajute ca aceste legi să se respecte și să fie în vigoare. Asta era... Mă rog, am scăpat și de asta...

Erau și alte cazuri. Eu am văzut pe tramvaiul 5, care mergea spre Fratelia de la Kütü, cum oameni, meseriași, nu copii și nici vagabonzi, meseriași care mergeau acasă de la lucru, cum s-au dat la un băiat cu *paies*, cum îl trăgeau de *paies* și, când tramvaiul mergea cu viteza cea mai mare, l-au aruncat afară. Am văzut și asta. Așa că... eu știu foarte bine și n-am uitat. Era așa... o persecuție prostescă!

După piața din Iosefin era o piață de fân, unde stăteau trupele și mașinile germane, care mergeau spre Serbia în timpul războiului. Și era o trupă de naziști ucraineni în uniformă neagră, cu mașini jeep deschise. Și noi, copiii, eram printre ei. Și unul dintre soldați ne-a luat pe mașină și ne ducea așa, roată, pe acolo. Și pe mașina aceea era Schildkraut Otto, Plohn Kurti și cei doi Mozes. (*Râsete.*) Și Kaufmann! Și Stoaia, băiatul german în uniformă *Hitlerjugend*, vroia și el să se urce, dar noi, ca niște adevărați copii evrei, l-am împins înapoi (*râsete*), că „tu n-ai ce căuta în mașina asta SS, că asta-i a noastră”. (*Râsete.*) Așa că și asta s-a întâmplat...

E de un comic absurd.

Da... Am văzut că Plohn Kurti scrie pe pagina ta de web...

El e la New York.

...și-ți trimite bancuri. Era de vârsta fratelui meu și țin minte cum Kurti stătea acolo și împingea cu piciorul înapoi!

Ce amintiri ai despre anii în care erai elev la Liceul Israelit?

Eu am mers la Liceul Israelit între '46-'48. Când să ieșim de la școală, elevii de la Liceul Industrial, care era vizavi de liceul nostru, ne așteptau și aruncau cu pietre. L-am întrebat pe unul: „De ce fac asta colegii tăi?” Bine, a ieșit cu bătaie și, până la urmă, când au văzut că nu se poate face asta nepedepsit și că evreii ăștia aruncă înapoi, au fugit. Aveam sentimentul că și noi, evreii, avem liceul nostru, Liceul Israelit, și putem să ne apărăm. Participam și la competițiile sportive între licee. Ne iubeam liceul în care se crease o atmosferă specială, în mare parte datorită evenimentelor și situației din afară.

În clasa I de liceu, fratele meu mergea afară din oraș, în Pădurea Verde, lângă gara Fabric, tocmai în partea cealaltă a orașului. Aveau lecții seara și erau expuși la atacuri. Când tata lucra la spital, după lucru îi aștepta pe fratele meu și pe Otto și pe Kurti, care tot acolo locuiau, că erau niște indivizi care îi molestau, îi aruncau din tramvai, nu îi lăsau să se urce în tramvai. Avea o salopetă pe care era scris „Ministerul Apărării” sau așa ceva, așa că toată lumea făcea pe ea de teamă la vederea uniformeii! Nu știau că el e un evreu bucătar care lucrează la spitalul militar. Deci tata îl aștepta pe fratele meu și, când au fost unii care nu l-au lăsat în pace, tata le-a tras o bătaie zdravănă, că era un sportiv foarte bun. Atunci au sărit câteva doamne, tip doamna Marschal: „Cum? Ce-i asta? Ce, au preluat jidanii puterea?” Deci tata trebuia să se bată cu niște golani ca să-i lase fiul în pace, că-l atacau numai pentru faptul că este evreu, și nu exista nicio lege care să-l apere!

Perioada interbelică a fost o perioadă calmă, de relativă prosperitate și armonie, în care antisemitismul era cumva mai potolit, nu-i așa?

Da, era o perioadă de acalmie, nu existau probleme acute, dar ceva mocnea. Fratele meu era străjer, pe atunci mergea la o școală nu departe de Piața Unirii. Tu știi ce era un străjer? Erau cercetași, copii cu uniformă, frumos îmbrăcați, cămașă albă cu emblema statului, Regele

Carol al II-lea, cu berete albe. Într-o bună zi l-a chemat învățătorul și i-a zis: „Să aduci uniforma înapoi, tu n-ai voie să porți așa ceva și nu mai poți să vii la școală, că evreii nu sunt admiși în școala asta!” Atunci a început să meargă fratele meu în Fabric.

Elevii și profesorii evrei au fost dați afară din toate școlile.

Așa e. Oameni care n-au făcut niciun rău nimănui, dimpotrivă! El nu poate să meargă la școala unde vrea el, nu poate să lucreze, nu poate să facă nimic! Lui tata i s-a interzis să lucreze, pur și simplu n-avea voie să-l angajeze nimeni! A lucrat la o cârciumă acolo, spre Fröbl. Era un cârciumar neamț, dar îl cunoștea bine pe tata și l-a angajat, l-a și plătit, foarte prost și la negru, dar totuși. Într-o zi i-a spus lui tata: „Să nu mai vii mâine, că unul dintre clienți te-a recunoscut! Dacă vine mâine și tu ești aici, mă denunță”. Deci existau legi antisemite, legi naziste. Asta era una, dar altă chestie era că au fost oameni care în mod voluntar au făcut totul ca această lege să se aplice. Ca doamna Marschal sau clientul acela care voia să denunțe. Au acționat din proprie inițiativă și din răutate.

Cum ați spus mai înainte, această adversitate a mediului v-a unit.

Da, dar erau diviziuni. La liceu erau trei grupuri: elevii din Școala Primară Ortodoxă din Iosefin, cei din Școala Primară Neologă din Fabric și cei, mai puțini, care s-au refugiat din Cernăuți, când Basarabia și nordul Bucovinei au fost ocupate de Uniunea Sovietică. Aceștia din urmă erau mai puțin numeroși și se simțeau izolați că vorbeau germana, pe când majoritatea vorbea ungurește. Ei au fost primii care au emigrat, nu în Israel, deoarece Statul Israel nu era încă proclamat, ci în țara în care primeau viză de intrare. Lor le-a fost mai ușor să continue emigrația, pentru că nu erau cetățeni români.

Cele două grupuri mari, din Iosefin și din Fabric, nu se simpatizau, dar nici nu se dușmăneau. Era mai mult un „conflict” băiețesc, cum există în multe cazuri între diferite cartiere. Aproape în fiecare pauză ne băteam în curtea liceului. S-au întâmplat nasuri sparte sau cucuie, cum a fost, de exemplu, cucuiul care mi s-a tras de la castana cu care a aruncat în mine Schlesinger Willi, zis Dudu.

Mai era încă o diviziune, un lucru de care nu se vorbește. Evreimea din Timișoara, dar cred că și în altă parte, era împărțită în două grupuri, nu antagoniste, dar nu prea aveam noi contact între noi. Dacă te gândești așa, eram elevi la *Zsidlic*... În clasă erau băieți din familii cu stare, Perlstein, tatăl lui era cardiolog, Borgida, proprietarii librăriei Moravetz, și mulți alții, evrei destul de înstăriți și în timpul războiului. Și era o altă categorie care nu erau... Și copiii de evrei săraci nu prea aveau contact privat cu copiii înstăriți. La școală ne înțelegeam bine, ne iubeam ș.a.m.d. Dar dacă Perlstein Pali își serba ziua lui, puteam să spun dinainte cine va fi invitat la petrecere și cine nu. La o adică, ne strângeam laolaltă, așa cum a fost cazul când mama ducea pachete la tatăl meu și la alți evrei la Pâncota, în lagărul de muncă. A fost prinsă la gară cu pachetele astea și a fost arestată, i s-a confiscat totul de către jandarmi. După aceea i-a spus un plutonier: „Îți dau drumul acasă, dar mâine vii să-mi dai atâția bani!” Și atunci s-a dus la acești evrei, oameni bogați, și le-a spus: „Uitați care e chestia, mergeam cu pachete la lagărul de muncă, m-au prins și acuma mă șantajează”. Și mulți i-au dat bani.

Mai am o poveste amuzantă de la liceu. Era în 1945, fratele meu era elev la Liceul Israelit în clasa a treia. Și în clasa lui s-a constituit un comitet de clasă – comitetele erau la modă pe atunci. Sub influența lui am luat și eu inițiativa și am constituit și eu, împreună cu colegii mei de clasă, un comitet. Eu m-am pus președinte, pe Gross Ivan casier și pe Casirer Ionel, nu știu ce

altceva.

Pe atunci s-a întâmplat un accident de tramvai la colțul din str. Fröbl în care un băiat de la școala germană, cam de vârsta noastră, și-a pierdut un picior. Erau timpuri grele și ziarul *Temesvarer Zeitung* a inițiat o colectă de bani pentru a cumpăra o proteză băiatului accidentat. În fiecare zi se raporta în ziar câți bani s-au strâns. La propunerea mea, comitetul a hotărât să facem și noi o colectă în clasă. Am reușit să adunăm ceva bani cu care m-am dus la redacție și am depus contribuția noastră.

Din asta a ieșit o senzație: „Școala Evreiască participă la campania pentru ajutorarea unui copil german!” Toată acțiunea a fost exploatată pentru a dovedi că, într-o societate liberă, nu există diferențe între copiii. Ziarul a publicat un interviu cu băiatul, în care el și-a cerut scuze dacă vreodată s-a comportat urât cu copiii evrei. Până aici a mers bine. Dar, după toată publicitatea din ziare, am fost chemat la domnul director Fleischer care m-a rugat să nu mai iau inițiative în numele școlii fără să mă consult cu el. Domnul director a fost puțin surprins și cam nervos când a citit că școala este în mijlocul atenției presei locale!

Sunt un om de naționalitate evreiască

Experiența din acești ani grei v-a dat un complex de inferioritate sau dimpotrivă:, puterea și dorința de a vă afirma?

Cu un complex nu puteam să rămân, fiindcă nu-l aveam nici în timpul cât am fost persecutat. Niciodată nu l-am avut. Așa, în limbajul băieților, pot să spun că am fost destul de bătăuș. Așa că niciodată n-am avut complexe, am fost totdeauna mândru de ceea ce sunt. Am fost foarte sigur de mine și nu am renegat niciodată ceea ce sunt, din contră. Dar am avut totdeauna o tristețe. Eram tare mâhnit văzând că oamenii, fără să aibă vreun motiv, ci numai pentru că era la modă, îi urau pe evrei. Cu un evreu puteai să faci ce vrei, nu suportai nicio consecință. Lumea a găsit, ca să zic așa, o victimă. Oamenii au găsit pe cineva mai prejos decât ei, față de care puteau să-și arate superioritatea. Asta a făcut ca eu să fiu întotdeauna suspicios.

Îl bănuiați pe celălalt de antisemitism?

Da, n-aveam încredere. Văd oameni în jurul meu care sunt filosemiți, au simpatie pentru națiunea noastră. Foarte mulți mi-au spus: „Voi, evreii, nu sunteți o naționalitate, sunteți numai o religie”. Niciodată nu am acceptat asta, eu sunt de părere că evreimea este o națiune.

Dacă nu prin religie sau prin tradiție, prin ce se definește un evreu?

Eu respect foarte mult tradiția. Atâta cât știu eu. Am auzit o poveste, acum iartă-mă că deviez puțin, dar are legătură cu ceea ce discutăm. Pe un emigrant rus l-au chemat la Tora să citească. Și s-a dus, s-a uitat la Tora și atâta a spus: „Alef, beit, ghimel, dalet.”⁴ Atâta a știut.

Dar asta nu însemna că el era mai puțin evreu decât alții.

Exact. Istoria a făcut ca el să nu poată să învețe mai mult. Cum a crescut tatăl meu după Primul Război Mondial, cu părinții divorțați, la orfelinat? A avut o copilărie foarte grea. El s-a

⁴ Numele primelor litere din alfabetul ebraic.

născut în 1905, deci în '18, când s-a terminat războiul, el avea 13 ani. De unde să cunoască tradiția evreiască religioasă?! Era evreu, nu poți să fii mai evreu decât cum a fost el! Așa cum Sven Sorenson din Stockholm se simte suedez, așa mă simt eu, Tiberiu Mozes, unde oi fi în lumea asta, evreu. Sunt un om de naționalitate evreiască. Nu sunt suedez de religie mozaică, nici român de religie mozaică. Religia mea este religia mea, credința mea. Dar eu sunt de naționalitate evreiască. Dacă eu citesc știrile, pentru mine cel mai important lucru este ce se întâmplă în Israel. Ce se întâmplă în Suedia? Acolo mă interesează mai mult ce se întâmplă cu impozitele! În România? Pentru mine, Timișoara este aceea când pe Mărășești, unde este sinagoga, era plin de oameni de Roș Hașana și de Iom Kipur. Aveam prieteni foarte buni, germani, unguri, am trăit cu ei. Dar când evreimea a dispărut din Timișoara, a fost ca un *luft*, un balon din care a ieșit aerul și-acum se îndreaptă în jos. Pentru mine – nu că sunt naționalist sau că vreau să fiu – identitatea mea este: evreu. Asta suntem noi: o familie de evrei.

Povestiți adesea despre ce s-a întâmplat în timpul războiului?

Da. Unii n-au vrut să vorbească. Noi și azi vorbim de asta, cu prieteni evrei și neevrei. Bunicul meu, pe care l-am cunoscut foarte puțin, a fost ucis. Verișoarele mele și verișorii mei – erau copii mici – au fost uciși. Locuiau la Cluj. Noi vorbim foarte mult despre asta. Părerea mea este că trebuie vorbit. Vorbim la Pesah despre ce s-a întâmplat acum câteva mii de ani, de ce să nu vorbim despre ce s-a întâmplat în zilele noastre? Aceasta este poziția mea. Dacă mă întreabă cineva de naționalitatea mea, eu așa îi spun: Sunt evreu născut în Timișoara. Mă întreabă: „Bine, bine, dar ce naționalitate?” Atunci spun că sunt de cetățenie suedeză de patruzeci de ani, dar eu sunt evreu, născut în Timișoara. Așa mă prezint eu, așa mă simt bine. Când mă gândesc la tatăl meu cum era de trist, a fost atât de rănit... El n-a uitat niciodată faptul că el, fără niciun motiv, a fost înjosit. Nimeni n-avea dreptul să-l înjosească. Era mare jucător de fotbal la Kadima⁵, la meciuri a fost tot timpul expus injuriilor antisemite. O viață întreagă s-a bătut. N-a fost sionist, fiindcă eu cred că tatăl meu nu știa multe despre asta; și el a fost mai mult orientat spre stânga.

A crezut în idealul comunist?

Da. Lumea a crezut că este singura soluție: o revoluție de stânga în lume, care combate antisemitismul. S-a crezut că de aici va veni eliberarea de toate persecuțiile. Dacă te gândești bine, tata era de stânga, dar cu stânga simpatizau și cei cu avere! Tatăl meu se ducea și aduna bani pentru Ajutorul Roșu⁶, pentru cei care erau închiși din cauza convingerilor lor comuniste. Și familia Dornhelm, imediat după Operă aveau prăvălia lor de textile, a donat bani, și familia Holender – Holender Jancsi care a fost director la Opera din Viena până nu demult – și încă o familie, Csendes, cu o mare întreprindere de transporturi.

Cum vă explicați antisemitismul?

Eu cred că pe aceiași oameni puteai să-i întâlnești după un timp în Partidul Comunist în posturi de răspundere. Acești oameni au fost întotdeauna gata să slujească puterea și, în acest

⁵ Kadima: club sportiv evreiesc, între cele două războaie mondiale.

⁶ Ajutorul Roșu, înființat în România, în 1924: îi sprijinea financiar pe comuniștii încarcerați și pe familiile lor.

fel, puteau și ei să exercite o putere. Acuma nu pot să generalizez, dar mulți dintre oamenii aceștia au devenit loiali noului regim. Pe strada Eneas stătea o familie, Hauzel, cred, aveau un V mare pe casă, de la Victoria; tatăl, mama erau naziști și copiii la fel. După război m-am întâlnit cu unul, cu băiatul mai tânăr, era ziarist la *Temesvarer Zeitung*, un ziar comunist german, cred că *Temesvarer Zeitung* s-a numit, activ 100% pentru noul regim. Și i-am spus: „Ce, ai schimbat macazul?!” Și el: „Acuma sunt iluminat, mi-am dat seama că am greșit”. (*Râsete.*) Da’ de unde! Aceștia totdeauna au servit pe orișicine, vin ai noștri, pleacă... la fel ca în *Scrisoarea pierdută* a lui Caragiale. Vin ai noștri, pleacă ai noștri, nu contează cine sunt. Mai ales regimurile astea de teroare au nevoie de căței sau de dulăi care execută munca de jos, munca murdară.

Era și misterul în jurul evreimii, asta a jucat un rol important. Am întâlnit o doamnă care nu era antisemită, că era prea proastă până și pentru asta. A fost la Târgu Mureș cu fiica ei și îmi povestea că s-a uitat prin fereastră la ce se întâmplă în sinagogă în timpul serviciului divin. Și zice: „Am văzut cum rabinul cu barbă albă a început să fugă și a venit la geam să se uite la noi și a ieșit lumină din ochii lui”. Am întrebat-o dacă nu a fost o lanternă sau așa ceva. (*Râsete*) Nu, că era lumina ochilor. Păi cică evreii au așa, o forță magică în ei, ei nu sunt ca noi... Ei nu sunt, ei sunt... Altul mi-a spus că evreii beau sânge de fetițe înainte de Paște, de Pesah. Zic: „Ai văzut tu așa ceva?” „Nu, dar mi s-a spus și dacă s-a spus, e adevărat!” Acest om credea în asta!

Astea-s mituri vechi de secole.

Da, de secole, dar care au făcut ca ura împotriva evreilor să fie alimentată. Cum a făcut Hitler cu renumitul film *Jud Süß*. Ai auzit de el?

După romanul lui Feuchtwanger care era evreu.

După romanul lui s-a făcut un film antisemit, în care *Jud Süß* exploatează fetele germane. Când au văzut oamenii filmul, li s-a deschis într-adevăr cuțitul în buzunar de ură. „Uită-te ce odioși sunt evreii!” Țin minte că am auzit odată un domn care mi-a spus: „Am o cunoștință, cu toate că e evreu, e un om foarte cumsecade!” (*Râsete*)

S-a schimbat ceva după 23 august?

Da, a fost o schimbare, dar nu în sensul că lumea și-ar fi schimbat atitudinea. După 23 august a venit ceva completamente nou și pur și simplu s-a uitat! În anii '50, când eu eram la școală, mulți nici nu știau ce-i aia evreu.

A ieșit din modă.

Da, nu a mai fost o temă.

Măsurile antisemite au fost abolite.

Da, dar eu nu cred, Getta, că asta a fost cauza. Lumea s-a săturat, a venit o nouă generație care nu s-a mai ocupat cu problema asta.

Azi iar avem antisemitism în lume, în Ungaria, de pildă... Probabil și aici există într-o oarecare măsură. Este datorită faptului că unii oameni cred că a fost o perioadă de glorie... Sunt unii care și acum cred că a fost bine sub Hitler. L-am întrebat pe un cunoscut din Freiburg, în Germania: „Hitler a costat omenirii 50 de milioane de oameni! Sunteți totuși recunoscători?!” Zice: „Dar a făcut și lucruri pozitive.” „Ce?”

Die Autobahn! (Râsete)

Da! Autostrada! I-am spus că a fost *Autobahn*-ul cel mai scump din lume și din istorie! Nu se ia asta în considerare, precum nu se ia în considerare că Hitler a vorbit de rasă ariană, păr

blond, ochi albaștri, iar el avea păr negru, ochii la fel, un antisportiv, s-a văzut, nu avea nici șolduri, nici umeri, nimic. Avea lângă el pe Goebels... Naționaliștii din Suedia, extremiștii, de câte ori defilează, steagul suedez este în frunte. Și scandează pentru casa regală! Nonsens! Casa regală nu a mai avut pe nimeni care să fi fost suedez de nu știu când. Nimeni nu a fost suedez! Cu toate astea, stau naționaliștii cu steagul suedez și scandează pentru casa regală!!

Emigrarea și noua viață la Stockholm

Ieri seară vorbeam despre emigrare și spuneai: „Oare de ce au vrut părinții mei să plece din România?” Din tot ce mi-ai povestit, mi se pare evident de ce au vrut să plece.

Da, dar după 23 august tata a lucrat foarte mult și meritele i-au fost extraordinar de recunoscute. Tata a fost organizatorul Festivalului Internațional al Tineretului la București, el a răspuns de cazare. După aceea l-au chemat: „Tovarășul Mozes, trebuie să înființăm un oficiu de turism, oficiul național de turism Carpați. Primiți sarcina să-l organizați”. Tata l-a organizat, el a fost directorul oficiului și locuiam atunci cu toții în București. După aceea s-a întâmplat o catastrofă, fiindcă tatăl meu – așa cum a fost cu prizonierii, când îi ducea în spate, și când a raportat că se furau proviziile – a fost un om al legii și al dreptății. Primii turiști care au venit prin ONT în România erau din Uniunea Sovietică, din Basarabia, care veneau în România să-și vadă familiile. Ei trebuiau să plătească hotelul, casă, masă, complet. Acești oameni soseau la Gara de Nord și reveneau la gară, nu îi interesa hotelul. Dar de la Hotel Ambasador sau Casa Delegațiilor veneau niște note de restaurant enorme. Când tata a făcut o inspecție, i s-a spus: „Știm că nu sunt turiști, dar vin funcționari de la ONT, fac chefuri aici și spun să trecem pe contul ONT-ului!” Atunci tata a spus: „Asta nu se poate! Aici nu mănâncă nimeni și nu trăiește nimeni două-trei săptămâni pe contul ONT-ului”. Nu l-au simpatizat pentru asta, i-au mai făcut neplăceri și atunci a renunțat la carnetul lui de partid, ceea ce nu mulți au făcut. Ne-am întors la Timișoara și a spus: „Îmi ajunge! Plecăm!” Dar nu el a fost motorul plecării, eu am fost.

Povesteți cum a fost.

Eu am vrut să înaintăm actele, că am văzut că aici nu e loc pentru mine și nu pot avansa. Nu a fost de acord toată familia. În '64 am mers la Securitate, care era pe la Liceul Loga, am mers eu înainte; și era joia că numai joi se puteau înainta actele. Eu am mers înainte, tatăl meu, care era de acord, venea trei pași după mine, după aia, la vreo treizeci de pași, acuma spun așa, venea mama și zicea: „O gospodărie de treizeci și cinci de ani, să o lăsăm aici?!” Și încă vreo cincizeci de pași după mine venea soția mea care era balerină la operă și care plângea: „Să las scena...” Dar niciunul n-a spus nu. Și am depus actele și am avut noroc. Am înaintat în august și în februarie am avut pașaportul.

Ce ai făcut în România? Ai apucat să și lucrezi?

Da, am predat topografie la Institutul Pedagogic, Facultatea de Istorie-Geografie. Îi învățam pe viitorii profesori de geografie cum se fac hărțile, ce instrumente se folosesc.

Cum au fost începuturile în Suedia?

Eu am făcut Facultatea de construcții și am lucrat pe șantiere în timpul practicii. Când am ajuns în Suedia, aveau mare nevoie de ingineri. Am sosit în 10 martie în Stockholm și în 15 am găsit deja un anunț la care m-am prezentat. Mi-au spus: „Avem mare nevoie de tine!” Am zis că asta nu merge, nu cunosc limba. Dar era o conjunctură nemaipomenită în Suedia. Cum am ajuns acasă, sună telefonul și mi-au zis că au găsit un tânăr care știa germana și va fi translatorul meu. Și așa am început să lucrez și m-am străduit mult și am mers din succes în succes și dintr-o poziție într-alta. Cu suedeza, după vreo cinci săptămâni, m-am putut descurca și după aceea pot să spun că am avut succese mari, ca până la urmă să ajung printre cei care hotărăsc în cadrul unor concerne destul de mari, din Suedia. De multe ori, când eram acolo ca director de întreprindere și veneau angajați sau candidați care vroiau să lucreze la întreprindere și băteau la ușă și-și prezentau ideile, mă întrebam: „Nu se supără oare că depind de Mozes din Timișoara?” Dar nu! Eram acceptat și aveau mare respect pentru competența și pentru comportamentul meu.

Problema mea mare a fost la început. Când am început să lucrez și eram șef de șantier, i-am telefonat superiorului meu că nu mai avem suficient nisip pentru construcție. Mi-a răspuns: „Și ce vrei acum? Ești șef, comandă, fă ceva!” Asta a fost foarte greu să învâț! Și vă spun drept că s-a întâmplat de vreo două-trei ori că mi-am luat geanta și am zis că nu mai rezist! Eram obișnuit cu o conducere centralizată.

Cum s-au adaptat soția, părinții?

Tatăl meu a fost din primul moment extraordinar de pozitiv, el și-a dat seama de marea deosebire. El a avut o problemă, cum am povestit ieri. Câteva luni înainte de a muri, oricum era și foarte bolnav, dar l-am găsit trist și îngândurat. L-am spus: „Tată, de ce ești trist? La ce te gândești?” Zice: „Îmi aduc aminte de toate înjosirile pe care a trebuit să le suport”. Deci tatăl meu a îmbătrânit având în creier umilințele prin care a trecut. Înseamnă că l-au înjosit foarte mult dacă, la 84 de ani, asta continua să-l frământa.

A ajuns la vârsta de 60 de ani în Suedia și a început să lucreze. L-au angajat într-un magazin, mă rog, era muncitor într-un depozit. Nu cunoștea limba suedeză și era un antitalent la limbi, numai maghiară știa. Cu toate că a fost soldat român, tot n-a învățat românește. A fost respectat și iubit; și asta a fost o mare schimbare în viața lui, pentru că totdeauna a simțit că este mai mult sau mai puțin persecutat. Era un om care nu s-a lăsat. Când legionarii au venit la *Lloyd*, cu un scaun i-a dat afară pe toți, ca după aceea să-l cheme la telefon proprietarul restaurantului și să-i spună că studenții de la Politehnică, acolo era centrul legionar, au zis: „Dacă-l vedem pe Mozes mâine în restaurantul tău, îți spargem toate oglinzile!” Avea o singură vină: că s-a născut evreu. Așa că, în ultimele lui luni de viață, probabil că filmul vieții lui i s-a derulat în fața ochilor și a ajuns la concluzia: „Ce mult am fost eu înjosit!” Dar cei 24 de ani cât a trăit în Suedia au fost extraordinari, a fost foarte fericit. A fost respectat. A fost un om care i-a respectat pe alții și a avut pretenția să fie respectat la rândul lui.

Unde vă simțiți acasă?

Natural că în Stockholm!

Ce sentimente vă leagă de Timișoara?

Un prieten bun de-al meu, din Suedia, vorbind despre copilărie, mi-a spus așa: „Tiberiu, știi, eu mi-aduc aminte de copilărie. Și, lucru interesant, era întotdeauna vară și vacanța de vară”. Și eu, când mă gândesc la Timișoara, pentru mine era totdeauna vară și vacanța de vară. Mă gândesc cu multă plăcere la momentele frumoase. Au fost și tragedii. Fratele meu a murit la vârsta de 31 de ani, tatăl nepotului meu pe care îl cunoști. Și alte lucruri triste, dar parcă, cum să zic, au devenit mai...

...palide?

Da, palide. Și au rămas serile acelea frumoase, când veneam de la o petrecere cu un grup mare și aveam același drum pe Loga, circulație nu era, mergeam în mijlocul drumului, era după ploaie. Parcă și acuma simt mirosul teilor, mergeam, ne iubeam cu toții, țineam unul la altul, eram prieteni. De aceste lucruri mi-aduc aminte, lucruri care mă leagă de Timișoara: că ce frumos a fost. Adevărul este că sunt probabil motive foarte serioase pentru care nu ar trebui să țin așa de mult la Timișoara, dar astea eu reușesc să le izolez.

Rămân trandafirii, teii, Bega...

Da, da...

Doboșul... (Râsete)

Da, izolez ce nu a fost frumos și... rămân cu impresiile pozitive!

Interviu realizat de Getta Neumann, Timișoara, iunie 2013

Publicat în *Destine evreiești la Timișoara*. Editura Hasefer 2014. Ediția II, 2018